

In deze rubriek belicht Jeroen Dera recente gedichten die zich goed lenen voor klassengesprekken in het literatuuronderwijs.

Gedicht in de klas: Esther Jansma

Start

In de fabriek voor porseleinen poppen
maken ze beentjes en hoofdjes en armpjes
en buikjes die allemaal zo intens wit zijn

zo frêle dat je bijna de dag erdoorheen
kunt zien gloeien en die hoofdjes
en die doorschijnende glooiingen van hun hoofdjes

och, daarvoor moeten de penselen haarfijn zijn
hemelsblauw voor de oogjes, rozerode likjes
op de lipjes, de haartjes een webje van goud –

dan ijzerdraad om het beschilderde vanbinnen
onzichtbaar houtje-touwtje finaal te verknopen
tot: zo, dit is een lief en mooi meisje, dus af.

Uit: Esther Jansma, *We moeten 'misschien' blijven denken*.
Prometheus, 2024.

Het gedicht 'Start' komt uit de cyclus 'Eitje en het universum' uit de bundel *We moeten 'misschien' blijven denken* (2024) van de dit jaar helaas overleden Esther Jansma, waarin we een lyrisch ik volgen dat aan borstkanker lijdt en zich probeert te verhouden tot een naderend levenseinde. In 'Start' reflecteert Jansma echter op het begin door de lezer mee te nemen naar een locatie die ik zelf niet eerder in de poëzie tegengekomen was: een fabriek voor porseleinen poppen. Bij het bespreken van dit gedicht in de klas kan het ongetwijfeld geen kwaad om de leerlingen een afbeelding van zo'n pop te tonen, opgegroeid als de meesten ongetwijfeld zullen zijn met plastic exemplaren – al zijn die doorgaans evengoed 'een lief en mooi meisje, dus af'.

In het gedicht ruimt Jansma veel plaats in om het uiterlijk van de poppen te beschrijven: drie van de vier strofen zijn daar in principe aan gewijd. In de eerste strofe benoemt zij welke lichaamsdelen er in de fabriek worden gemaakt, consequent gebruikmakend van verkleinwoorden, om vervolgens de aandacht te richten op de hoofdjes (strofe twee) en de verschillende onderdelen van die hoofdjes (strofe drie). Hoe verder het gedicht zich ontvouwt, hoe sterker we met andere woorden inzoomen op de poppen, tot we in de slotstrofe naar het binnenwerk gaan. Het liggende streepje aan het einde van de derde strofe bereidt de lezer al voor op de inhoudelijke wending die aan het slot plaatsvindt. Niet

alleen verlegt Jansma in de laatste strofe de klemtoon van de buitenkant naar de binnenkant van de porseleinen poppen, ook creëert ze een contrast tussen de frêle, fijnmazige finesse van het poppengezichtje en het lompe ijzerdraad dat de boel onder de oppervlakte 'houtje-touwtje' bij elkaar houdt. Het versterkt de centrale gedachte van het gedicht: in de meisjesfabriek ben je 'af' als het uiterlijk geslaagd is, waarbij natuurlijk de vraag opdoemt of die fabriek niet ook te lezen is als verbeelding van een samenleving waarin vrouwen zich hebben te schikken naar het ideaal van de porseleinen pop met rozerode lipjes (die lief glimlachen en verder gesloten blijven).

Wat mij betreft kan een klassengesprek over dit gedicht niet om die laatste vraag heen, zeker niet in een tijd waarin tal van puberjongens de sociale media van Andrew Tate volgen. Wie dat verband te ver vindt gaan, kan de aandacht van leerlingen intussen wel degelijk richten op de manier waarop Jansma in 'Start' met stereotypische vrouwelijke schoonheid speelt. Wat herkennen leerlingen daarvan in Jansma's woordkeuze? Deze poppen zijn 'intens wit' en 'frêle', met 'hemelsblauwe' ogen, 'rozerode' lipjes en haren van 'goud' – ideaaltypische blondines dus, die gezien de vele verkleinwoorden ook gekoppeld kunnen worden aan het idee dat mooie vrouwen vooral niet te dik mogen zijn. Vanuit die constatering zou je vanuit het gedicht

een uitstapje kunnen maken naar diversiteitsinitiatieven in zowel de modewereld als de speelgoedindustrie – van *body positivity* tot Barbie.

Een poëzieles zou intussen geen geslâagde poëzieles zijn als we vanuit daar niet terug zouden keren naar de tekst zelf. In zekere zin toont Jansma zich in 'Start' zelf ook een maker van porselein, want zeker in de tweede en derde strofe zijn de woorden breekbaar goed gekozen. Neem 'gloeien' en 'glooiingen': door de alliteratie in combinatie met de herhaling van 'hoofdjes' fabriceert de dichter de woorden hier als het ware aan elkaar. Een goede manier om leerlingen bewust te maken van de kracht van zulke poëtische technieken is door te vragen of alternatieve woorden net zo passend waren geweest. Wat gebeurt er bijvoorbeeld als je 'hemelsblauw' vervangt door 'azuurblauw' of 'koningsblauw'? Niet alleen verlies je dan de (goddelijke) connotatie van 'hemel', ook gaan de assonantie in 'penselen/hemels-' en de alliteratie in 'haarfijn/hemelsblauw' verloren. En welk effect verdwijnt we als we 'houtje-touwtje' vervangen door 'primitief' of 'geïmproviseerd'? Dan raken we niet alleen het vormprincipe van verkleinwoorden kwijt, maar ook het verband tussen 'houtje' en de andere materialen 'porselein' en 'ijzerdraad' die in het gedicht voorkomen.

'Start' leent zich kortom goed voor uitzoomen naar maatschappelijke gender-

verwachtingen én inzoomen op Jansma's haarfijne pen(seel). Wie dat nog wat verder wil verdiepen en leerlingen wil wijzen op de relatie tussen poëzie en gender, zou het gedicht naast werk van Maartje Smits of Anne Vegter kunnen leggen (zie Dera, 2021, hoofdstuk 5) of naast Jansma's eigen woorden over dit onderwerp. In *Mag ik Orpheus zijn?* (2011) hekelt zij de omgang van literatuurcritici met vrouwelijke dichters, wier poëzie volgens haar anders wordt beoordeeld dan die van hun mannelijke collega's:

Want in de praktijk vindt men voor vrouwelijke dichters een technische, op spelen en maken gerichte houding evenals veel thema's en personages problematisch. Dat komt door de lezersverwachting. Men verwacht van mannelijke en vrouwelijke dichters volstrekt verschillende dingen.

Hoe zit het met deze verwachtingen in de klas? Zolang een dichter in 2024 kan schrijven dat een lief en mooi meisje 'dus af' is en we dat beeld als lezers massaal kunnen herkennen, is dat een relevante vraag om in de literatuurles te stellen. Jansma's gedicht biedt er geen antwoord op, maar op zijn minst een 'Start'. ■

LITERATUUR
Dera, J. (2021). *Poëzie als alternatief*. Wereldbibliotheek.
Jansma, E. (2011). *Mag ik Orpheus zijn? Essays*. De Arbeiderspers.